

העמום. תלמידים מתרגלים לסדריויות מסוימות של למידה והוראה (ספרי לימוד, מבחנים, מסירה מסודרת של ידע מהמורה לתלמידים), והחריגה מהן נתפסת כלא רצינית ואף כסטייה מ"למידה אמיתית". דוגמא טובה לדפוס זה של לומדים מתחילים, שאינם תופסים את המסגרת העמומה של קהילת חשיבה כלמידה, היא קהילת חשיבה שנוהלה היטב על ידי שתי מנחות גמישות ומקצועיות במיוחד. חלק מהלומדים לא העריך את גמישותן של המנחות, והרגיש שבקהילת החשיבה "לא לומדים" או "מבזבזים המון זמן". היה אף מי שהרגיש כי "המורות לא שולטות בחומר".

גם תיאורן של הלומדות, שמגלות מוטיבציה פנימית לעסוק במחקר על מחזור פלסטיק, הוא מוגזם, בהיעדר המוחלט של גורמי הנעה חיצוניים. נכון שפיתוח מוטיבציה פנימית הוא מרכיב מהותי בחזון של קהילות החשיבה, אולם נדיר למצוא אותה ללא קורטוב של הנעה חיצונית בדמות ציפיות ברורות, לחץ והערכה מצד המנחים, לפחות בהתנסויות הראשונות בקהילות חשיבה. גם היוזמה של הלומדים להציע לקיים ביצוע מסכם ולהגות מגוון של רעיונות לביצוע – מבלי שהתנסו בקהילות חשיבה בעבר, תלושה מהמציאות של בתי הספר כפי שאני מכיר אותה.

2. **המנחים.** הגמישות וכושר התמרון של המנחים אינם נחלתם של רובם המכריע של המנחים המלמדים בקהילות החשיבה (כולל מחבר מאמר זה). למנחים ישנם תחומים שבהם הם מתמצאים יותר ותחומים שבהם הם מתמצאים פחות. היכולת להתאים עצמם לכל נושא שיעלה בקהילת החשיבה היא נדירה ביותר. גם שוויון הנפש והרוגע שמגלים המנחים לנוכח הוראה של ארבע שעות ללא תכנית כלשהי, מעידים על היותם כל-יכולים או לא אחראיים (אם לא מטומטמים בעליל).

3. **המערכות התומכות בקהילת החשיבה.** תמיכתם הגורפת של גורמים חיצוניים בקהילת החשיבה, גם לנוכח הבעיות שהתעוררו, היא נדירה מאוד. היה זה מציאותי שבהיעדר תכנון, תימשך הלמידה בקהילת החשיבה מעבר לזמן שהוקצב לה. פחות מציאותי הוא מצב שבו כל המעורבים יקבלו זאת בברכה. מה קרה עם תכנית הלימודים ודרישותיה? עם מערכת השעות? עם ציפיות המנהל וההורים לסדר ולהתקדמות? כל עוד קהילות החשיבה הן רק מרכיב אחד במכלול בית הספר, הן משפיעות על המרכיבים האחרים ומושפעות על ידם.

הקהילה המתוארת אינה רצויה

אבל מעבר לכך שקהילת החשיבה של מאיר וענבל היא בלתי מציאותית, היא גם אינה רצויה. המנחים והלומדים בקהילת החשיבה המתוארת – כמו ברוב המסגרות החינוכיות – היו עשויים

להיפגש אף פעם. למיכל יש חוג מחול כמעט כל יום אחר-הצהרים, וסיגל לא הייתה מוכנה להיפגש בסוף השבוע. היא אמרה שהיא לא מוכנה לעשות שיעורי בית בשבת. חוץ מזה, שתיהן אמרו שאין סיבה להילחץ, כי מאיר וענבל נורא נחמדים וייתנו לנו עוד זמן. אני התעקשתי והן הסכימו לשבת היום שעה אחרי בית הספר [יום שישי]. בסוף ישבנו כל היום וזה היה נורא מעניין. אנחנו עושות ניסוי על מיחזור פלסטיק. סיגל גם נהנתה והציעה שנמשיך מחר, "כי זה שונה משיעורי בית רגילים..."

מאיר, שבוע שמונה-עשר:

אתמול היה האירוע המסכם של קהילת החשיבה. היה ממש מוצלח. הלומדים ניהלו את הכול. הייתי מאוד גאה בהם, והכי חשוב, הם היו גאים בעצמם. אברהם מקנא בכל תשומת הלב שבה הכיתה שלי זוכה וזרק לי הערה עוקצנית בפני כל האורחים: "לא הייתם אמורים לסיים לפני חודשיים?" נכון שהתברברנו קצת, ונכון שהיה מתוכנן שנסיים בחנוכה, אבל אין תחליף לחופש ולגמישות. בגלל שנתנו להם את האפשרות – והזמן – להיות אחראים על הלמידה של עצמם, הם הגיעו לאן שהגיעו. אם היינו יותר נוקשים, אם היינו מלמדים לפי תכנית מפורטת, לא היה נשאר מקום לגמישות ולספונטניות. הלומדים לא היו מרגישים אחריות לתהליך והיו מתנכרים לו.

הקטעים הפיקטיביים הללו משקפים מרכיבים מסוימים של החלום החינוכי העומד מאחורי קהילות החשיבה (ומאחורי חלומות חינוכיים אחרים): רוח של חופש, אחריות של הלומדים על למידתם, גמישות והיענות של המנחים לצורכי הלומדים, הנעה פנימית ללמידה ובעלות של הלומדים על הקהילה ועל תהליך הלמידה המתרחש בה. משתקף מתוכם גם היעדר תכנון, שאינו בהכרח מרכיב בחלום של קהילות החשיבה, אם כי הוא מאפיין חלק מהניסיונות לממש אותו. במאמר זה אדון בסוגיית התכנון בקהילות חשיבה: האם כדאי לתכנן? כיצד ניתן לתכנן? אציג מודל שמיועד לסייע למנחים בתכנון קהילת חשיבה ואדגים את השימוש בו. בסוף המאמר, אציג מספר שאלות שעולות מהדיון.

האם כדאי לתכנן בקהילות החשיבה?

כדי לדון בשאלת היתרונות והחסרונות של התכנון המפורט של קהילות חשיבה, אשוב לקהילה הדמיונית המתוארת במבוא. אטען שהתמונה שהוצגה בה אינה מציאותית, ויתר על כן, גם אילו הייתה מציאותית, היא אינה רצויה.

הקהילה המתוארת אינה מציאותית

1. **הלומדים.** אין זה סביר שהלומדים משתפים פעולה, מגלים הבנה ואף רואים בחיוב את המצב

חלום הספונטניות התגלה כבעייתי מאוד למנחים וללומדים בקהילות החשיבה שבהן הייתי מעורב בשנתיים האחרונות. במקום שבו לא היה תכנון, נוצרה עמימות לגבי התהליך, הציפיות, המטרות וכללי המשחק. גם בקרב המנחים הייתה עמימות רבה, שהפכה את ההוראה בקהילות החשיבה למטלה מורטת עצבים.

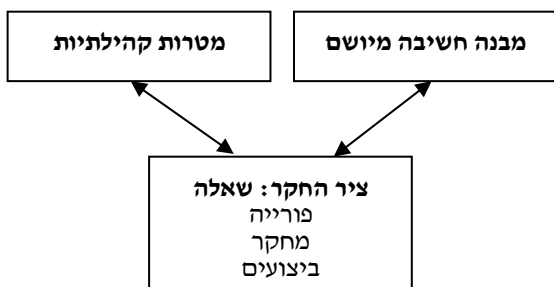
קריאתי לתכנון מפורט יותר של קהילות החשיבה דומה לקריאתו של ג'ון דיואי לפני כ-60 שנה, בתגובה לניסיונות היישום של רעיונותיו לחינוך "פרוגרסיבי", בספרו **התנסות וחינוך**. דיואי תקף את המורים שנמנעו מ"תכנון מוקדם ומחושב... [בגלל] הרעיון שתכנון מוקדם אינו נחוץ ואפילו עוין לחופש הלגיטימי של התלמידים". בסיכום הספר כתב דיואי: "אני מאמין שהסכנה הגדולה ביותר שמאיימת על עתידו [של החינוך הפרוגרסיבי] היא הרעיון שזוהי דרך קלה, כל כך קלה שמסלולה ניתן לאלתור, אם לא מניה וביה, לפחות מיום ליום או משבוע לשבוע".³ על מנת לסייע למנחים בקהילות חשיבה לערוך תכנון מפורט ומחושב, מובא מערך התכנון המפורט להלן.

כיצד לתכנן קהילת חשיבה?

כדי להסביר את מערך התכנון שלהלן, אציג מספר עקרונות כלליים לתכנון של קהילות חשיבה, הוראות הפעלה בכל שלב של השימוש במערך והדגמה של התהליך הלכה למעשה בתכנון קהילת חשיבה ממשית.

עקרונות כלליים בתכנון קהילות חשיבה

דיאלקטיקה בין סוגי המטרות. בקהילות חשיבה באים לידי ביטוי שלושה סוגים של מטרות: קוגניטיביות (מבנה החשיבה המיושם), חברתיות (קהילתיות) והתנסותיות (ציר החקר).⁴ הקשר בין המטרות אינו חד-כיווני – מטרה אחת אינה נגזרת מהשניה – אלא דיאלקטי – כלומר, המטרות משפיעות אחת על השניה.

לדוגמא, התכנים שאותם נרצה להדגיש במבנה החשיבה המיושם יכתבו את הכיוונים האפשריים של השאלה הפורייה, אולם בחירת השאלה הפורייה עשויה לצמצם את תכני מבנה החשיבה המיושם ו/או להוסיף להם. שימו לב שהמבנה המשולש הבסיסי הזה בא לידי ביטוי גם בתרשים המפורט יותר, "כיצד לתכנן קהילת חשיבה" וב"דף תכנון קהילת חשיבה".

להפיק יותר אילו היה התהליך מתוכנן כראוי. להלן, תרומות אפשריות של התכנון:

א. **ציפיות ומטרות ברורות.** כשהלומדים יודעים מה מצופה מהם ומתי, הישגיהם משתפרים. דוגמא לכך היא הצוות של יפעת, מיכל וסיגל, שנאלצו לשנות את שאלת המחקר שלהן באמצע התהליך מפני שלא הובהר להן מראש שעליהן לערוך ניסוי. כמו כן, ניתן לדמיין צוותים שביצועיהם אינם עומדים בסטנדרטים, מאחר שהם אינם יודעים מהם הסטנדרטים המבוקשים. ציפיות ברורות עשויות גם להגביר את המוטיבציה: כדי שמערכת התגמולים והסנקציות תפעל, היא חייבת להיות ברורה וידועה לכל.

ב. **קוהרנטיות בין המרכיבים השונים של קהילת החשיבה.** מהו הקשר בין מה שנלמד בשיעורים לבין צורכי צוותי המחקר? מהו הקשר בין המחקרים השונים לבין הביצוע המסכם הקהילתי? ללא תכנון כלשהו, כל קשר בין מרכיבי קהילת החשיבה השונים יהיה מקרי בלבד. מכאן נובעת התרומה הפוטנציאלית השניה של התכנון המפורט: לקשור את כל מרכיבי קהילת החשיבה, כך שהאחד ינבע מהשני ויתמוך בראו. לדוגמא, אילו ידעו חברי הקהילה שתוארה לעיל כי מתוכנן ביצוע מסכם קהילתי, שעיקרו פעילות ציבורית (ארגון עצרת מחאה, מבצע כתיבת מכתבים לחברי כנסת), הם יכלו לבחון דרכי פעילות הקושרות בין פוליטיקה לבין איכות הסביבה, דברים שהיו עשויים לשפר את איכות הביצוע המסכם ולהגביר את עניינם של הלומדים בו.

ג. **ניצול משאבים.** ברור לעין שבקהילת החשיבה הדמיונית שתיארנו, חלק מהלומדים משך לכיוונים שבהם היה קשה להסתייע במנחים ובשאר משאבי בית הספר. נכון הוא שבמקרה של צוות המחקר שביקש לבדוק את איכות האוויר בתל-אביב הפכה הבעיה להזדמנות, אולם אפילו במקרה דמיוני זה אפשר היה לעשות יותר: למשל, למסד מראש את הקשר עם המשרד לאיכות הסביבה ולארגן את תכנית קהילת החשיבה בהתאם (בשיטה של תכנון כלאחר יד, מוחמצות הזדמנויות רבות, שכן הן נשקלות רק לאחר שמאוחר מדי לנצלן). תכנון נכון של קהילת החשיבה עשוי לכוון את הלמידה לכיוונים עתירי משאבים ולמנוע בעיות, "התברברויות" ותסכול.

3. **שילוב** (סינתזה), שבו המנחים ממוזגים את כל המטרות והמרכיבים יחד לתוך תכנית אחידה וקוהרנטית.
4. **יצאה לדרך**, שבה המנחים מטפלים בכל ההשלכות המעשיות של תרגום התכנית לפעולה חינוכית מוצלחת.

בתרשים "כיצד לתכנן קהילת חשיבה – תרשים זרימה" מוצגים קשרי הגומלין בין הפעולות הנקטות בכל אחד מהשלבים הללו. ברשימה "כיצד לתכנן קהילת – תמצית התהליך" מפורטות הפעולות לפי הסדר שבו הן ננקטות.

כיצד לתכנן קהילת חשיבה - תמצית התהליך

1. **ניתוח נתונים בסיסיים**
ממד הלומדים
ממד הזמן
ממד המסגרת הפיסית והמשאבים החומריים
ממד התכנים
ממד המנחים
2. **בחירת תחום הדעת ותיחום המגרש**
3. **מבנה חשיבה מיושם**
תובנות
מחלוקות
תכנים (מושגים ותהליכים)
מיומנויות דיסציפלינריות-פדגוגיות
מיומנויות למידה כלליות
4. **הצבת השאלה הפורייה**
פתוחה
עשירה
מערערת
טעונה
מחוברת
מעשית
5. **מטרות קהילתיות**
6. **ביצועים**
7. **מחקרים**
שאלות מחקר לדוגמא
תהליך המחקר העקרוני
8. **נושאים לחניכה**
9. **בניית קהילתיות**
10. **מרכיבי משוב**
11. **תכנון ציר קהילת החשיבה**
ציר החקר
צמתי אישור ומשוב
נושאים לחניכה
פיתוח מיומנויות
12. **הלכה למעשה**
הנחיות ללומדים
חומרי למידה
כללים, נהלים וטקסים
תכנון השיעורים הראשוניים

רקע

ניתוח

שילוב

יצאה לדרך

דיאלקטיקה בין הסוף להתחלה. למרות שאולי טבעי לתכנן את המעשה החינוכי כסדרה של פעולות שנגזרות אחת מהשניה בסדר כרונולוגי – לתכנן קודם את השיעור הראשון ואז את השיעור שבא אחריו – המערך מבוסס על העיקרון של "תכנון עם הסוף בתודעה"⁵. לפי עקרון זה, השיעור הראשון נגזר מהשיעור האחרון; ניתן לקבוע במה מתחילים כשיש לנו תמונה של מה אנחנו רוצים לראות בסוף התהליך. אולם, גם בהקשר זה, הקשר הוא דיאלקטי. מחד, ההתחלה יוצרת הגיון שמשפיע על ההמשך: בעיות פוריות, הזדמנויות ואתגרים שמכוונים את המשך הלמידה. מתיו ליפמן (Lipman) קורא להיגיון הזה "לעקוב אחרי הדיון לאן שהוא מוביל"⁶. מאידך, הרעיונות לביצועים מסכמים טובים ולשיטות מחקר רצויות יכתיבו את תכני החניכה של תחילת קהילת החשיבה. גם בפריסת אירועי הלמידה בלוח הזמנים קיימת דיאלקטיקה בין הזמנים הדרושים בכל שלב, ונדע, למשל, כמה מפגשים להקציב להתחלה רק כשנדע כמה דרושים לנו לסיום.

שני התהליכים הדיאלקטיים – בין סוגי המטרות ובין הסוף להתחלה – סותרים את הרושם הליניארי המשתמע מהתרשים ומהרשימה הממוספרת. התהליך מוצג כליניארי לנוחיות הקורא, אולם יש לבצע אותו בצורה מעגלית, תוך כדי בדיקות חוזרות של השפעת השלבים המאוחרים על המוקדמים ושיפורם בהתאם.

תפקיד המשוב בתהליך הלמידה. המשוב בקהילות החשיבה מיועד לקדם את הלמידה (במקום לסכם אותה, כמקובל במסגרות חינוכיות רבות). אי-לכך, צמתי המשוב ותכניו משולבים בתהליך התכנון כחלק בלתי נפרד ממנו. מרכיבי המשוב נגזרים משלושת סוגי המטרות. ביצועי המשוב פרוסים למשך כל קהילת החשיבה.

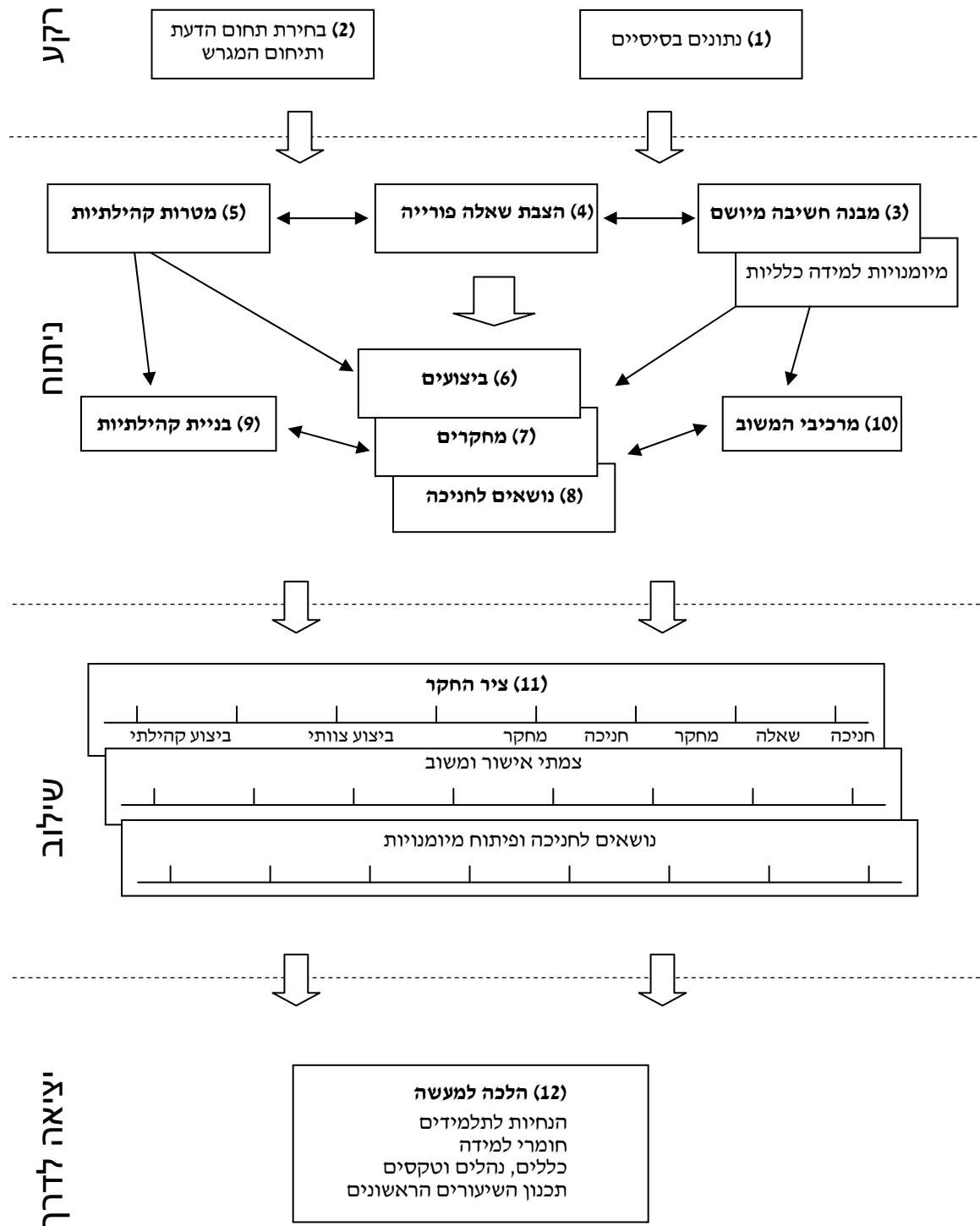
יצירת כללי משחק ותרבות. בניגוד לתכנון במסגרות למידה "מסורתיות", שבהן כללי המשחק ידועים מהתנסויות קודמות, על המתכנן של קהילת חשיבה מוטלת משימה מורכבת – עיצוב כללי המשחק של קהילת החשיבה ותרבותה. אי לכך, במהלך התכנון מושם דגש על עיצוב טקסים ושגרות שיהיו רצופים במשך כל קהילת החשיבה. כמו כן, נעשים מאמצים לפרסם את פרטי התכנון ללומדים, על מנת להבהיר להם את כללי המסגרת.

שלבי התכנון של קהילות חשיבה

בתהליך התכנון ארבעה שלבים עקרוניים (ראה תרשים, "כיצד לתכנן קהילת חשיבה"):

1. **רקע**, שבו המנחים בוחנים ומבהירים את המסגרת ואת הנתונים שניתנו להם ותוחמים את מרחב הפעולה שבו ניתן לתכנן.
2. **ניתוח** (אנליזה), שבו המנחים שוקלים בנפרד כל אחד מהמטרות והמרכיבים של קהילת החשיבה.

כיצד לתכנן קהילת חשיבה - תרשים זרימה

תכנון קהילת חשיבה - הוראות הפעלה

1. ניתוח נתונים בסיסיים

נתחו את נתוני הרקע שעליהם יתבסס תכנון קהילת החשיבה. ערכו את הניתוח בחמישה ממדים:

ממד הלומדים: מה ידוע לכם על הלומדים? מה הייתם רוצים לדעת (ושניתן לברור)? כמה לומדים יש בקהילה? האם הם למדו בקהילת חשיבה או במסגרת דומה בעבר? איך הייתה חוויה זאת בעבורם? מהן הנקודות החזקות שלהם? מהן נקודות החולשה שלהם? מה מאפיין את תרבות הלמידה בקהילה? מהן ציפיותיהם של הלומדים מקהילת החשיבה?

ממד הזמן: מהם תאריכי המפגשים? כמה מפגשים מתקיימים? מהו אורכם? מתי חלים חופשות, חגים ואירועים בית ספריים? מה קורה במערכת השעות של הלומדים והמנחים לפני המפגשים ובעקבותיהם?

ממד המסגרת הפיסית והמשאבים החומריים: מה מאפיין את החלל שבו תתקיים קהילת החשיבה? אילו חומרים ומשאבים עומדים לרשות הקהילה? איפה ניתן יהיה לתלות לוח מודעות של קהילת החשיבה? מהם מקורות המידע הזמינים בבית הספר (ספרייה, תקשוב)? מהן ההזדמנויות ומהם המשאבים בסביבת בית הספר? אילו חומרים חסרים כיצד ניתן יהיה להשלים אותם?

ממד התכנים: מהי תכנית הלימודים הצפויה לכיתה זאת? מהי מידת החופש שלכם בשינוי, התאמה או החלפה של התכנית? מה מתוכה "חובה לכסות"? מהן הציפיות של ההנהלה וההורים מקהילת החשיבה?

ממד המנחים: מי הם המנחים (ערכו היכרות זה עם זה)? מהן נקודות הדמיון והשוני שלכם בנוגע לתפיסה חינוכית, רקע אקדמי, ניסיון בהוראה בכלל ובקהילות החשיבה בפרט וכיו"ב? מהם תחומי העניין הייחודיים של כל אחד מכם? מהן הנקודות החזקות והחלשות של כל אחד? אילו מבוגרים נוספים – פרחי הוראה, סטודנטים, לומדים בוגרים יותר, הורים ו/או מורים אחרים בבית הספר – ניתן לערב בהנחיית הקהילה כדי לסייע למנחים?

דוגמא לתכנון קהילת חשיבה

כדי להדגים את תהליך התכנון – וכן לבחון אותו – אציג בפניכם את התכנית של קהילת החשיבה שאותה בנינו, שותפתי ד"ר נעמי יוספסברג ואני, בעבור כיתה י' בבית ספר אחד העם בפתח תקווה.⁷

ממד הלומדים: בקהילה 25 לומדים מוחננים, שהתנסו בקהילות חשיבה בשנה האחרונה בבית ספר רשיש. נראה שהייתה להם חוויה חיובית, אולם, לפי השמועות, הם אינם נלהבים ביותר מכך שגם השנה ילמדו בקהילת חשיבה. "כבר עשינו קהילות חשיבה", אומרים כמה מהלומדים. עלינו להיזהר מ"אשליית המוכר", שבהתאם לה עלולים הלומדים לומר "בסרט הזה כבר היינו". הקבוצה מגובשת מאוד – הם לומדים יחד מכיתה ג'. חלקם עסוק מאוד במסגרות מחוץ לבית

הספר: תנועות נוער, לימודים אקדמיים, חוגים וכיו"ב. זוהי קבוצה בעלת מודעות חברתית מפותחת.

ממד הזמן: קהילת החשיבה תתקיים בימי ד', במסגרת יום "העשרה", שיוחד במערכת לתלמידים המחוננים (יש להלחם בדימוי של "העשרה"). במחצית הראשונה של השנה, יוקדש היום לקהילות החשיבה, ולאחר מכן לתכנית "נוער שוחר מדע" וללימודי קולנוע. אורך המפגשים הוא 4 שעות (מ-8:00-12:00). לאחר המפגשים אין ללומדים לימודים נוספים (יש פה חלון הזדמנות: זמן לעבודה פרטנית עם הצוותים לאחר שעות הלימודים הפורמליות). אורך קהילת החשיבה הוא 12 מפגשים במשך 15 שבועות. בנספח ניתן לראות את פריסת לוח הזמנים.

לא ידוע לנו על אירועים בית ספריים מיוחדים – יש לברר.

ממד המסגרת הפיסית והמשאבים: יש לברר באיזה חדר נלמד ואיזה ציוד יעמוד לרשותנו. בית הספר נמצא בקרבת מקום לחטיבת הביניים רשיש, שבה לומדים בקהילות חשיבה, כולל בהיסטוריה של ימי הביניים (כיתה ז'). אולי אפשר לנצל את ההזדמנות לשיתוף פעולה עם הכיתה הצעירה. יש לברר מהו מצב התקשוב והספרייה בבית הספר.

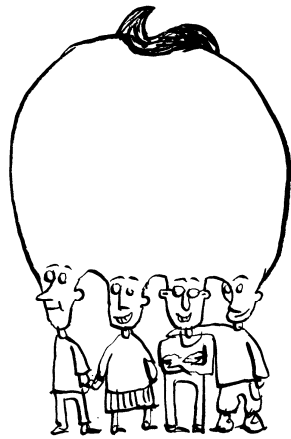
ממד התכנים: בבית הספר הוחלט לקיים קהילת חשיבה סביב ההיסטוריה של ימי הביניים (כללית ויהודית). הקהילה תתקיים במסגרת תכנית ייחודית של בית הספר ותזכה את התלמידים בחצי נקודה בבגרות. קיימת דרישה מצד בית הספר לשנות את השם (כדי שהתלמידים לא יגידו "כבר עשינו את זה...") ולהדגיש את ההיבט ה"אקדמי" של הקהילה.

מאפייני המנחים: שותפתי ואני חדשים יחסית בהוראה. הפעם הראשונה שבה לימדתי בקהילת חשיבה הייתה בשנה שעברה. נעמי לא לימדה בעבר בקהילת חשיבה, ולא לימדה במסגרת בית ספר שנים רבות. הרקע האקדמי שלה הוא בפילוסופיה כללית; שלי הוא במדעי החברה ויחסים בינלאומיים. שנינו, למעשה, לומדים לראשונה בחיינו את ההיסטוריה של ימי הביניים באופן שיטתי.

2. בחירת תחום הדעת ותיחום המגרש

"תחום הדעת" הוא הדיסציפלינה המחקרית שאותה לומדים; ה"מגרש" הוא הפרק או הנושא במסגרת תחום הדעת שאותו לומדים. לדוגמא, בתחום הדעת "ביולוגיה", ישנם מגרשים כגון "אבולוציה", "יונקים", "התא", "מערכת העצבים". בתחום הדעת "היסטוריה", ישנם מגרשים כגון "היהודים בעת העתיקה", "אירופה בימי הביניים", "מלחמת העולם הראשונה". רוחב או צרות המגרש הם פועל יוצא של אילוצים ומטרות.

לרוב, תחום הדעת והמגרש מוכתבים לכם בתכנית הלימודים וחופש הפעולה שלכם מצומצם מאוד. אולם, בדרך כלל, יש מקום וצורך להבהיר ולמקד את גבולות המגרש: מה נכלל בו ומה חורג ממנו? מה

הדגמה

בבית הספר "אחד העם", תחום הדעת "היסטוריה" הוא נתון. לגבי המגרש, התלבטנו בין ימי הביניים והעת העתיקה. השיקולים בעד העת העתיקה: ישנם קווי דמיון רבים ומעניינים בין העולם היהודי בעת העתיקה לבין העולם היהודי כיום; קיימים מקורות ראשוניים בשפה העברית; וצמיחת הדמוקרטיה והפילוסופיה ביוון העתיקה מאוד מעניינת את שנינו. השיקולים בעד ימי הביניים: לקהילות החשיבה בכלל, ולי בפרט, יש ניסיון בניהול קהילות חשיבה העוסקות בהיסטוריה של ימי הביניים – ניתן להיעזר בחומרים, רעיונות, מסקנות וכד' – ויש שפע של מקורות מידע עשירים באינטרנט. מתוך הדיון, נטייתנו הייתה לבחור בעת העתיקה, אולם בהנהלת בית הספר הוחלט על ימי הביניים וכך הסתיימה התלבטותנו. מתוך הדיונים שקיימנו בהמשך, החלטנו למקד את המגרש באירופה הנוצרית המערבית (כולל היהודים החיים בה) בימי הביניים התיכונים והמאוחרים (מאות 11 עד 15), ולהדגיש את נושאי המבנה החברתי והדת, שהם נושאים עשירים ורלוונטיים גם בימינו.

3. מבנה חשיבה מיושם⁹

המונח "מבנה החשיבה המיושם" נגזר מהמונח "מבנה חשיבה דיסציפלינרי פדגוגי", שמתייחס למכלול התובנות, המחלוקות, התכנים והמיומנויות המרכיבים את השליטה בדיסציפלינה מחקרית כלשהי.¹⁰ "מבנה החשיבה המיושם" הוא מכלול המרכיבים מתוך המבנה הכללי, שיילמדו בקהילת החשיבה המתוכננת. למבנה החשיבה המיושם תפקיד כפול: הוא מכוון את נושאי הלמידה, והוא מהווה בסיס להערכת הישגיהם של הלומדים. בתכנון קהילות חשיבה, מתווסף עוד מרכיב שאינו תלוי דיסציפלינה כלשהי: מיומנויות או נטיות בסיסיות של למידה. מיומנויות אלה הן מיומנויות האוריינות – כתיבה, קריאה, הבעה בעל-פה, חיפוש ביבליוגרפי וכיו"ב – והן משותפות לרוב תחומי הדעת. מיומנויות אלה נבחרות להדגשה בהתאם לצורכי הלומדים ולמצבם ההתפתחותי.

במסגרת המגרש מעניין אתכם? מה עשוי לעורר עניין בקרב הלומדים? מהו ה"אזור" העשיר ביותר במגרש מבחינת תכנים שהם "חשובים" לכם ולתרבותכם? במקרה שבו ניתן למנחים חופש פעולה רחב בבחירת תחום הדעת והמגרש, יש לערוך סיעור מוחות ולבחור תחום דעת ו/או מגרש בהתאם לשיקולים הנזכרים לעיל.

אמרנו "סיעור מוחות"... מה זה בעצם?

המונח "סיעור מוחות" (brainstorming) מתייחס לתהליך חשיבה קבוצתית, שבה מירב פוטנציאל היצירתיות של קבוצה יכול לבוא לידי ביטוי.⁸ ישנם גישות וכלים רבים לניהול סיעור מוחות, אולם משותפים לרובם מספר עקרונות. קודם כל, קובעים מטרה – בדרך כלל, פתרון בעיה או קבלת החלטה.

בדרך לקבלת ההחלטה מפרידים בין שני שלבים: שלב העלאת הרעיונות – המתאפיין ב"חשיבה מסתעפת" – ושלב בחירת הרעיון הטוב ביותר – המתאפיין ב"חשיבה מתכנסת". לחשיבה מסתעפת העקרונות הבאים:

- א. **השהו שיפוט.** שיפוט נוטה לבלום את זרימת הרעיונות. בקבוצה ביקורתית נוצרת אווירה שבה הנוכחים חוששים להעלות רעיונות. הימנעו מהערכה, שלילית וחיובית כאחת. נסו להשהות גם את השיפוט העצמי: יכול להיות שרעיון "טיפשי" שלך יצית בראשו של אחר רעיון חכם.
- ב. **חפשו אפשרויות רבות ומגוונות.**
- ג. **העלו וקבלו רעיונות לא מציאותיים,** לא שגרתיים ולא "מבושלים".
- ד. **חפשו שילובים בין אפשרויות.**

גישות נפוצות לניהול החשיבה המסתעפת בסיעור מוחות:

1. סיעור מוחות בעל-פה: מעלים רעיונות בחופשיות. אחד רושם את הרעיונות על לוח או דף.
2. סיעור מוחות כתוב: כותבים את הרעיונות על דפים. לאחר כל שלושה רעיונות, מעבירים את הדף למישהו אחר שימשיך איתו (ומקבלים דף ממישהו אחר).
3. סיעור מוחות משולב: רושמים את הרעיונות על פתקים. מדביקים את הפתק על הלוח ומצהירים בקול על תוכן הרעיון.

סיעור מוחות אינו שלם ללא חשיבה מתכנסת, שבה מעריכים את הרעיונות, משפרים אותם ובוחרים את דרך הפעולה. כמה עקרונות לחשיבה מתכנסת:

- א. **היו שקולים ומפורשים.**
- ב. **הישארו במסלול;** זכרו מהי המטרה שאליה אתם חותרים להגיע.
- ג. **התייחסו ליתרונות ולמגבלות.** העלו גם דרכים להתגבר על מגבלות.
- ד. **קבעו קריטריונים** שלפיהם תקבלו החלטה.

1. מהי מידת הקשר לשאלה הפורייה?
2. מהי התרומה להבנת המגרש ותחום הדעת?
3. מהי התרומה לפיתוח החשיבה הכללית של הלומדים?
4. מהי מידת ההתאמה ללומדים ולתחומי העניין שלהם?
5. מהי מידת ההתאמה למנחים, לחומרי לימוד ולמקורות אחרים?
6. מהם קשרי הגומלין בין מרכיבי מבנה החשיבה המיושם?

השיקולים הבאים עשויים לסייע בשלב הברירה:

דף תכנון קהילת חשיבה

תחום הדעת: היסטוריה. **המגרש:** אירופה הנוצרית המערבית בימי הביניים התיכונים והמאוחרים. **השאלה הפורייה:** מדוע קיבלו אנשים בימי הביניים את המבנה החברתי ואת מרות הכנסייה?

מטרות קהילתיות	וצמתי משוב	ציר החקר ...	מבנה חשיבה מיושם
<p>פיתוח תרבות שיח:</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ סדר ☐ השתתפות ☐ קשב ☐ התייחסות ☐ ענייניות ☐ נימה ושפת גוף הולמים ☐ חופש ביטוי ☐ כבוד <p>דרכי פיתוח ומשוב</p> <p>שיעור על נורמות של תרבות שיח, ניהול דיונים על ידי הלומדים, מינוי תצפיתן ביקורתית והוספת הנושא במסגרת הקריטריונים להערכה</p>	<p>-- משוב שאלת מחקר</p> <p>-- משוב ביבליוגרפי</p> <p>-- משוב</p> <p>-- משוב עמיתים</p> <p>-- משוב</p> <p>-- משוב</p>	<p>חניכה והצגת השאלה הפורייה</p> <p>הצגת השאלה הפורייה</p> <p>תהליך המחקר</p> <p>שאלות מחקר השערות ראשוניות בחירת חלופות לבדיקה איסוף מקורות פרשנות מקורות הסקת מסקנות הגשת טיוטה ראשונה טיוטה שנייה טיוטה "אחרונה"</p> <p>הביצוע הצוותי</p> <p>תכנון חלק באתר אינטרנט הפעלת עמיתים</p> <p>הביצוע הקהילתי</p> <p>אתר באינטרנט</p>	<p>תובנות:</p> <p>לאירועים ולתהליכים היסטוריים נקודות מבט שונות....</p> <p>החשיפה לתפיסות של ימי הביניים מאפשרת הסתכלות אחרת על התפיסות או הפרדיגמות שלנו היום....</p> <p>מחלוקות:</p> <ul style="list-style-type: none"> • האם יש נקודת מבט חשובה יותר או טובה יותר מאחרות? • מה הניע אנשים בימי הביניים? (אמונה, כבוד, פרגמטיזם, כוח, כסף וכיו"ב) • מה צריך לעשות ההיסטוריון? <p>תכנים:</p> <p>"תקופה" והתקופות שבימי הביניים; חברה פיאודלית; ערים ובורגנים; הכנסייה ומקום הדת; יחסי כנסייה-מלוכה; מסעות הצלב; התפיסה האבירית; קהילות היהודים; הנשים; סוף ימי הביניים (המאה ה-14-); מורשת ימי הביניים.</p> <p>מימוניות דיסציפלינריות:</p> <ul style="list-style-type: none"> • זיהוי ויצירה של פרשנויות שונות של מקור היסטורי • ניתוח סיטואציה היסטורית מזוויות ראייה שונות. <p>מימוניות למידה כלליות:</p> <ul style="list-style-type: none"> • כתיבה בטיטוט • חיפוש מקורות ברשת האינטרנט

הדגמה

הלמידה בקהילת החשיבה,¹¹ השאלה הפורייה ממלאת מספר תפקידים בהקשר של התכנון:

1. לגרות את עניינם ו/או סקרנותם של הלומדים.
2. להוות את הקרקע הפורייה שעליה ניתן לגדל ולקצור שאלות מחקר.
3. לכוון את נושאי (שאלות) הלימוד.

הפעילו סיעור מוחות. ליצירת מספר רב של שאלות אפשריות, ניתן להיעזר במבנה החשיבה המיושם: אילו דילמות/מחלוקות מתאימות לשמש כשאלות פוריות? אילו שאלות ניתן לשאול בכל אחד מהתכנים שנבחרו? לאיזה סוג של שאלות מתאימות המיומנויות שנבחרו? לאחר שמיציתם את רעיונותיכם לשאלות פוריות, המציאו עוד כמה שאלות. לאחר מכן, עברו על השאלות בניסיון לבחור את השאלה הטובה ביותר. בדקו את השאלות לפי הקריטריונים הבאים:

1. בדיקת פוריות. עד כמה השאלה עונה על ששת הקריטריונים של השאלה הפורייה – פתוחה, מערערת, עשירה, טעונה, מחוברת ומעשית? כיצד ניתן להפוך אותה לפורייה יותר?
2. התאמה למבנה החשיבה המיושם. עד כמה השאלה משרתת את מטרותיכם כפי שהצבתם אותן במבנה החשיבה המיושם? כיצד ניתן לנסח את השאלה כך שתשרת טוב יותר את למידת התובנות, המחלוקות, המיומנויות והתכנים שבחרתם?
3. הזדמנויות למחקרים ולביצועים. העלו רעיונות למחקרים ולביצועים (צוותיים וקהילתיים) סביב השאלה הנדונה. האם השאלה מכוונת למחקרים הולמים (את המיומנויות במבנה החשיבה המיושם, ואת המשאבים העומדים לרשותכם)? האם השאלה מכוונת לביצועים מסכמים מעניינים ומושכים? לדוגמה, השאלה "אילו מוצרי טקסטיל כדאי לקנות?" מכוונת לביצועי צרכנות (כתב-עת, תצוגת אופנה וכיו"ב); השאלה "מה הקשר בין מבנה הסיבים לבין תכונות הבד?" אינה מכוונת דווקא לביצועים כאלה.

הדגמה

במהלך סיעור המוחות, עלו השאלות הבאות (השאלות ממוספרות כדי להקל על קורא הניתוח שלהן):

- א. האם ימי הביניים הם אכן ימי החושך?
- ב. האם ימי הביניים היו ימי החושך?
- ג. האם יש בהיסטוריה נקודת מבט חשובה יותר או טובה יותר מאחרות?
- ד. באיזו מידה רחוקה ישראל של תשנ"ט מימי הביניים?
- ה. מתי היו החיים טובים יותר: בימי הביניים או היום?
- ו. מה הניע אנשים בימי הביניים?
- ז. האם הכול היה מובן מאליו בימי הביניים?
- ח. האם האמונה הדתית בימי הביניים הייתה סיבה או תירוץ?
- ט. מדוע לא התמרדו הצמיתים במשטר הפאודלי?

בנספח א' מופיעה רשימת נושאים שעלו בשלב החשיבה המסתעפת של סיעור המוחות. צמצמנו את הרשימה הזאת לגוף קוהרנטי, שניתן ללמידה בקהילת חשיבה של (במקרה שלנו) 12 מפגשים. הנושאים שנבחרו מופיעים בדף תכנון קהילת החשיבה המלא (עמ' 88). להלן חלק מההתלבטויות ומהשיקולים שהנחו אותנו בבחירת מרכיבי מבנה החשיבה המיושם.

תובנות: שמנו לב לכך שחלק גדול מהתובנות והמחלוקות/דילמות שהועלו היו מטא-דיסציפלינריות והתמקדו בדיסציפלינה ההיסטורית ולא בהיסטוריה של ימי הביניים. הרגשנו שזוהי בריחה מסוימת מהמגרש כפי שהוגדר, וסיכמנו שלא לסטות מהמגרש. כך, בחרנו שתי תובנות עם זיקה ברורה לימי הביניים ולחיינו היום.

מחלוקות/דילמות: בחרנו שלוש שאלות שקשורות לתובנות (או לפחות מאפשרות דיון שמוביל אליהן). על אף שמדובר במספר גדול של מחלוקות, יש ביניהן קשר הדוק. השאלה "מה הניע אנשים בימי הביניים?" מובילה לסוגיית נקודות המבט (התשובה לשאלה תלויה בנקודת המבט שדרכה מתבוננים). בחינת גורמי המוטיבציה בימי הביניים חושפת אותנו לתפיסות העולם הרווחות היום ואף מבליטה את ההבדלים בין התקופות. שאלת תפקידו של ההיסטוריון היא שאלה מטא-דיסציפלינרית חשובה, שקשורה למחלוקות האחרות ולתובנות: אם לאירועים היסטוריים נקודות מבט שונות, כיצד צריך לפעול ההיסטוריון? האם הוא מתאר את כולן, או אולי מספר את הסיפור שנשמע לו הסביר ביותר?

תכנים: בחרנו את הנושאים שבלעדיהם אי אפשר להבין את התקופה, תוך שימת דגש על שני התחומים המרכזיים שבמגרש: המבנה החברתי והכנסייה.

מיומנויות דיסציפלינריות-פדגוגיות: בחרנו את המיומנויות, מאחר שהן מאפשרות התמודדות עם התובנות. הניתוח של מקור ראשוני מכניס את החוקר לתוך סוגיית הפרשנות ונקודות המבט.

מיומנויות למידה כלליות: מתוך היכרות עם הלומדים והרגלי הלמידה שלהם משנה שעברה, הצבנו את סוגיית הכתיבה בטיוטות. חלק מהלומדים רגילים להתחיל לעבוד על פרויקט לילה לפני ההגשה, וגם לקבל ציון מצוין. ביקשנו ליצור תרבות למידה אחרת, שבה הלומדים מתחילים לכתוב עבודה בעוד מועד, ומכינים מספר טיוטות, תוך ניסיון מתמיד לשפר את כתיבתם. מתוך היכרות עם מקורות המידע הזמינים – במיוחד מקורות ראשוניים – ראינו הכרח בפיתוח היכולת לחפש מקורות ברשת האינטרנט.

4. הצבת השאלה הפורייה

השאלה הפורייה היא הבעיה המרכזית שמניעה את הלמידה בקהילת החשיבה. מעבר להיות השאלה הפורייה והשאלה בכלל מרכיב מרכזי בתרבות

התכנון הקהילתי מתבצע בשני שלבים: שלב המטרות ושלב הבנייה (שלב מס' 9). בשלב המטרות, הגדירו 1- 2 מטרות שאותן תדגישו במהלך קהילת החשיבה. על פי רוב, המטרות ברורות מתוך היכרות עם הלומדים; הן משקפות נושאים טעוני שיפור במצב החברתי של הקהילה. דוגמאות שכיחות של מטרות קהילתיות הן שיפור עבודת הצוות, שיתוף פעולה בין צוותים, פרגון, פיתוח תרבות שיח והקשבה, העמקת ההיכרות בין הלומדים וכיו"ב. אל תסתפקו בכותרות המטרות, פרטו גם את כוונתכם. למשל, מהי המשמעות של "עבודת צוות" או "תרבות שיח"? כיצד אלה באות לידי ביטוי? רצוי להתמקד במטרה אחת או שתיים לקהילת חשיבה.

הדגמה

מתוך היכרות עם קהילה זו, ביקשתי להציב כמטרה את פיתוח תרבות השיח. בהמשך, הגדרנו לעצמנו שמונה נורמות של תרבות שיח (כדי להבהיר ולהמחיש מהי תרבות שיח בעינינו, וגם כבסיס לכלי שעבדנו אתו בכיתה): סדר, השתתפות, קשב, התייחסות, ענייניות, נימה ושפת גוף הולמים, חופש ביטוי וכבוד.¹²

6. ביצועים

בהתאם לעקרון הדיאלקטיקה בין הסוף להתחלה, התכנון הפרטני של קהילת החשיבה מתחיל מהסוף. רעיונות לביצוע הקהילתי יכוונו אתכם לרעיונות לביצועים צוותיים, שיובילו לרעיונות למחקרים, שיכוונו אתכם לנושאים לחניכה. לאחר איסוף הרעיונות, ניתן להחליט על ביצוע, או לדחות את ההחלטה למועד מאוחר יותר.

היעזרו בקריטריונים הבאים בבחינה של הרעיונות לביצוע המסכם:

- א. באיזו מידה הביצוע עשוי להניע את הלומדים?
- ב. עד כמה הביצוע משקף ומחייב הבנה של השאלה הפורייה ומבנה החשיבה המיושם? עד כמה הביצוע מתרגל את המיומנויות שבחרתם במסגרת מבנה החשיבה המיושם?
- ג. כיצד הביצוע משתלב עם המטרות הקהילתיות שהצבתם? כיצד ניתן לנצל את הביצוע הקהילתי ליצירתה של קהילה משמעותית?
- ד. עד כמה מהווה הביצוע יישום משמעותי של הידע שהצטבר או נוצר במסגרת המחקר?
- ה. האם הביצוע נותן עדיפות לסגנון למידה או אינטליגנציה מסוימים? כיצד ניתן להבנות את הביצועים כך שכל לומד – עם כישוריו ונטיותיו הייחודיים – יוכל לבוא לידי ביטוי?
- ו. האם יש מקום להוסיף או לגזור "ביצועי ביניים" (בנוסף לביצוע ה"מסכם" שבסוף)?

הדגמה

העלינו שלושה רעיונות מרכזיים לביצוע מסכם קהילתי, כל אחד מהם עם כיוון ברור של ביצוע מסכם צוותי:

בניתוח הביקורתי של השאלות (שלב החשיבה המתכנסת), עלו הנקודות הבאות:

שאלות א' וב' הן שאלות כלליות מדי, שאינן ממקדות את הבחינה של ימי הביניים במה שהתרחש בתקופה, אלא בתיחום ההיסטוריוגרפי.

דחינו את שאלה ג' מסיבה דומה – היא כללית מדי – ומסיבה נוספת: היא לא ספציפית לימי הביניים.

שאלה ד' היא המושכת ביותר מבין כל השאלות, בשל היותה מערערת וטעונה מאוד. אולם, חששנו שהיא תמשוך אותנו אל מחוץ למגרש שלנו; במקום לחקור את ימי הביניים, נמצא את עצמנו במחקר על ישראל של תשנ"ט. זה מה שקרה בקהילת חשיבה קודמת שניהלת סביב שאלה ה'. שאלה זו היא בעייתית בעיניי, הן מסיבה זאת והן בגלל שהיא רחבה מדי. החשש שלי מהצבת שאלה רחבה הוא מכך שלא ייווצרו קשרי גומלין בין צוותי המחקר. היו לי אז, לדוגמה, צוותים שחקרו את כלי המלחמה, הרפואה, האמנות, את הסיבות ליציאה למסעי הצלב ואת חיי הילדים בימי הביניים. ההזדמנויות לתקשורת והפרייה הדדית בין צוותי המחקר הללו היו מוגבלות מאוד. בעקבות הניסיון הזה, חיפשנו שאלה שתמקד את הצוותים ותאפשר היווצרות של קהילה עם בעיה משותפת (ולא רק נושא משותף).

שאלה ו' ממוקדת יותר, אולם עדיין מאפשרת להתפרז על כל תחומי החיים וכל שכבות האוכלוסייה בימי הביניים. היא לא מושכת כמו שאלה ד'; קל מאוד להישאר אדישים כלפיה בניסוחה הנוכחי.

שאלות ז', ח' ו-ט' עונות על החיפוש אחר שאלה ממוקדת. חששנו ששאלה ז' היא מופשטת מדי, ומכוונת לתחום צר מדי – המנטליות של התקופה – שבו יתקשו חלק מהלומדים למצוא את עצמם.

שאלות ח' ו-ט' מצאו חן בעינינו: הן ממוקדות סביב סוגיות ספציפיות, שהן גם הסוגיות שביקשנו להדגיש כשדיברנו על המגרש – הדת והמבנה החברתי. יש בהן פוטנציאל לערער. הבעיה הייתה שלא רצינו לוותר על אף אחד מהתחומים, ולא מצאנו דרך לאחד את שתי השאלות. הסתפקנו בסיכום ביניים, שלפיו הקושיה שביקשנו להציב הייתה ברורה לנו – מה הניע אנשים במגזר החברתי והדתי בימי הביניים? – אולם הניסוח עדיין עוד לא הניח את דעתנו. בפגישה הבאה שלנו, הגענו לניסוח של השאלה שנבחרה (והיא בעצם שילוב של שאלות ו', ח' ו-ט'): למה, אם בכלל, קיבלו האנשים בימי הביניים את המבנה החברתי ואת מרות הכנסייה? לאחר מכן, הורדנו את הסייג "אם בכלל" מסיבות אסתטיות ונשארה השאלה: **למה קיבלו אנשים בימי הביניים את המבנה החברתי ואת מרות הכנסייה?**

5. מטרות קהילתיות

עד לשלב זה, תכננתם את ההיבטים הקוגניטיביים של הלמידה בקהילת החשיבה; כעת, תעסקו בהיבטים החברתיים, הערכיים והרגשיים. במלים אחרות, לאחר תכנון ה"חשיבה" עוברים לתכנון ה"קהילה".

מסגרת הזמן העומדת לרשות הלומדים, את שאלות המחקר האפשריות ואת הרעיונות לביצועים.

הדגמה

- (א) כמה דוגמאות מבין שאלות המחקר שהעלינו:
 למה לא התקוממו הצמיתים?
 למה הקיסר הנרי השלישי נכנע לתכתיבי האפיפיור?
 למה הצטרפו למזמרים?
 למה יצאו למסעי הצלב?
 למה אנשי המדע סמכו על התנ"ך (והברית החדשה) יותר מאשר על העולם האמפירי?
 איך הסבירו את פרוץ המגיפה השחורה?
 (ב) שיטת המחקר המרכזית, שאותה אנחנו רוצים להדגיש, היא פרשנות של מקורות ראשוניים, וזאת בהתאם למיומנויות הדיסציפלינריות שבחרנו בשלב מבנה החשיבה המיושם (3).

- השלבים העיקריים בתהליך המחקר, כפי שמיפנו אותם:
1. מציאת אירוע (או היבט אחר) שמסקרן בימי הביניים ("לא מסתדר")?
 2. למידת פרטי האירוע: מה קרה? מה ידוע ומה לא ידוע? אילו הסברים מובאים לאירוע?
 3. העלאת השערות ראשוניות: מה היו יכולים להיות המניעים?
 4. בחירת החלופות (הסבירות ביותר) לבדיקה.
 5. חיפוש מקורות לביסוס או הפרכה של ההשערות הראשוניות.
 6. פרשנות המקורות ועימותם.
 7. הסקת מסקנות.
 8. הצגת המסקנות ותהליך המחקר (הביצוע המסכם).

8. נושאים לחניכה

פרטו את מרכיבי מבנה החשיבה המיושם (תכנים, מיומנויות, דילמות, תובנות) שאותם תלמדו במסגרת החניכה.¹³ במסגרת הפירוט, בררו אילו שאלות ניתן להעלות לדיון, מהם קשרי הגומלין האפשריים בין המרכיבים השונים, מהם סדרי העדיפויות, מה חייב להילמד לפני תחילת המחקר וכיו"ב.

1. בניית אתר ברשת האינטרנט. כל צוות יתכנן מקטע מתוך האתר, שיכלול מפת מסכים, 10-12 מסכים (כולל מלל וגרפיקה), ביבליוגרפיה ותיעוד של התהליך.
2. קיום משפט פומבי. כל צוות יכין תיק ראיות לביסוס עמדתו במשפט (מקורות ראשוניים, משניים ופרשנות) ונייר עמדה (כולל התייחסות לעמדת הצד השני), וישתתף במשפט.
3. הפעלת מוזיאון פעיל. כל צוות יכין עבודה כתובה ותערוכה למוזיאון, ויפעיל מבקרים בתערוכה. שנינו העדפנו את הרעיון הראשון – בניית האתר ברשת האינטרנט – אולם החלטנו שלא להכריע בשלב זה, אלא להציג את שלוש האפשרויות בפני הלומדים ולתת להם להחליט.

7. מחקרים

בשלב זה, בררו שני היבטים של המחקר: (א) דוגמאות של שאלות מחקר אפשריות; (ב) שיטת המחקר ומרכיביה. העלאת הדוגמאות לשאלות המחקר תסייע לכם להמחיש את הכיוונים האפשריים של החקר בקהילת החשיבה. היא גם מהווה בדיקה נוספת של השאלה הפורייה ותיאום עמדות לגביה. בחינת שיטת המחקר תאפשר זיהוי של המיומנויות הדרושות למחקר ופריסה של המחקר לאורך לוח הזמנים. בהגדרת שיטת המחקר, קחו בחשבון את המיומנויות שבחרתם להדגיש, את

הדגמה

את התכנים פירטנו בטבלה הבאה:

תוכן	שאלות	נושאים ומושגים
מבוא לימי הביניים	מתי מתחילים ימי הביניים? מהן נקודות המחלוקת העקרוניות לגבי תיחום ימי הביניים? למה קוראים לתקופה זו "ימי הביניים"?	תקופה היסטורית התחלפות תקופה "ימי הביניים" האימפריה הרומית והעת העתיקה ימי הביניים המוקדמים, התיכונים והמאוחרים
חברה פיאודלית	מה היו יחסי הגומלין בין המעמדות השונים? כיצד ומדוע נוצר כל מעמד? כיצד קיבלו את המעמד שאליו השתייכו? מהם היתרונות והחסרונות של חברה מעמדית?	מעמד, אצולה, הירארכיה חברתית, הדדיות, זכויות, חובות, סמכויות, כוחות, סניור, וסל, צמית, אחוזה פיאודלית

תוכן	שאלות	נושאים ומושגים
ערים ובורגנים	למה צומחת העיר של ימי הביניים? כיצד השתלב מעמד הבורגנים בחברה המעמדית של ימי הביניים? כיצד נתפסה העיר בימי הביניים?	בורגני, גילדה, מסחר, בנקאות, אוטונומיה עירונית, מיסוי, קהילתיות, המרחב הפיזי
הכנסייה ומקום הדת	כיצד התפשטה הכנסייה על כל אירופה? למה הצטרפו למנזרים? איזה מקום מילאה הדת בחיי היום-יום? האם הכנסייה שיפרה את איכות החיים?	אפיפיורות, המבנה ההיררכי של הכנסייה, נזירות, מסדרים ומנזרים, תיאולוגיה ואמונה, סקרמנטים, הדת בחיי היום-יום, אמנות ואדריכלות
יחסי כנסייה-מלוכה	איזה אינטרסים היו לכל צד בשיתוף-פעולה ובתחרות בין הכנסייה לבין המלוכה? כיצד נוצר והתפתח הקשר בין הכנסייה למלוכה? מה היו המודלים ליחסים (גרמניה, צרפת וביזנטיום) ואיזה מודל הוא הטוב ביותר?	מודלים ליחסי כנסייה-מלוכה (גרמניה, צרפת וביזנטיום), פפיון, קנוסה, פרדריך ברברוסה
מסעות הצלב והתפיסה האבירית	למה יצאו למסעות הצלב? מה היו מטרות המסעות? באיזו מידה הן הושגו? מה הניע את האבירים? עד כמה האמינו באבירות? מהן נקודות הדמיון והשוני בין תפיסת האבירים את הגבורה והכבוד לבין תפיסתנו?	איסלם, מסע צלב, ארץ-ישראל בימי הביניים, מסדרי אבירים, לחימה בימי הביניים, אנטישמיות, ממלכת ירושלים, אבירות, גבורה, כבוד
קהילות היהודים באירופה הנוצרית	כיצד נשתמרה הקהילה היהודית? כיצד הושפעו היהודים מהסביבה הנוצרית שבה חיו? כיצד השפיעו עליה? כיצד הסבירו היהודים את הרדיפות? כיצד התמודדו עמן?	מעמד היהודים, הקהילה היהודית, יחסי-גומלין עם העולם הנוצרי, משק וכלכלה, רדיפות ואנטישמיות
הנשים בימי הביניים	במי צריכה ההיסטוריה לעסוק? מה הייתה השפעתן של הנשים על ההיסטוריה של ימי הביניים? כיצד התמודדו הנשים בימי הביניים עם החברה הפטריארכית שבה חיו?	היסטוריה פמיניסטית, מעמד האישה, דמות האישה, תפקידי האישה
מורשת ימי הביניים והמאה ה-14	כיצד הסבירו את המצב הקשה באירופה במאה ה-14? כיצד התמודדו איתו? באיזה אופן ממשיכים ימי הביניים להשפיע עלינו?	מלחמת מאה השנים, המגיפה השחורה, הפיצול בכנסייה, צמיחת מדינות הלאום

הנהלים שבאמצעותם ניתן יהיה לקדם את מטרותיכם? כיצד ניתן לחנך לערכים שעומדים בבסיס המטרות הקהילתיות? כיצד ניתן להשפיע על הדינמיקה החברתית בכיתה? בשלב זה, כמו בשלבים קודמים, רצוי לערוך סיעור מוחות.

הדגמה

כזכור, המטרה הקהילתית שבחרנו הייתה פיתוח תרבות שיח. בסיעור המוחות עלו הרעיונות הבאים להשגת מטרה זאת:

- הנחיית דיונים על ידי הלומדים
- הוספת הנושא כקריטריון להערכה
- תרגילי הקשבה

מבחינת מיומנויות מחקר דיסציפלינריות, בחרנו להתמקד במיומנות הראשונה – זיהוי ויצירה של פרשנויות שונות של מקור היסטורי – ופירטנו אותה לארבע מיומנויות משנה:

- זיהוי והשוואת פרשנויות של טקסט
- ניתוח אירוע מזוויות ראייה שונות
- פרשנות של אמנות
- ניתוח ספרות כמקור היסטורי

9. בניית קהילתיות

בשלב זה, בחנו דרכים להשגת המטרות הקהילתיות שהצבתם בשלב "מטרות קהילתיות" (5) לעיל. שאלו את עצמכם: מהם השיעורים, הטקסים, הכללים ו/או

הדגמה

לפני פתיחת קהילת החשיבה, החלטנו להגדיר רק את התחומים ואת עיתוי המשובים; את הקריטריונים בחרנו לפרט רק לאחר דיון עם הלומדים. להלן התחומים שבחרנו (כפי שהצגנו אותם בכתב ללומדים, ביום הראשון לקהילת החשיבה):

ציפיות

במהלך הקורס תידרשו לעמוד במספר מטלות, שעליהן תוערכו. הציון בקורס יהווה 20% מהציון הכללי בבגרות בהיסטוריה.

1. ביצוע מסכם צוותי: עבודת מחקר על שאלה שהצבתם. צורת ההגשה תיקבע בהתאם לתרחיש שייבחר על ידי הקהילה (פירוט בהמשך).
2. ביצוע מסכם קהילתי: תרומתכם לפרויקט המסכם של הקהילה.
3. הפעלת עמיתים: איכות הוראתכם את הידע שרכשתם בכיתה בשליש האחרון של הקורס.
4. תרומה לקהילה: המידה שבה עזרתם לצוותים האחרים, תרמתם לאיכות הדיונים והפגנתם מנהיגות ורצינות בתהליכי קבלת ההחלטות והלמידה של הקהילה.
5. תיעוד תהליכי הלמידה: כל לומד יידרש לתעד שיעור אחד (לפחות) ולמסור עליו דו"ח ביקורתי בכתב ובעל פה.

כעבור כשישה שבועות, ערכנו תרגיל עם הלומדים, שבו הם התבקשו להגדיר את הקריטריונים בכל תחום. הבאנו את רעיונותיהם בחשבון בבניית המחווה הבאה, המסכם את הקריטריונים להערכה.¹⁴

1. התרומה לקהילה

- תורם ליצירת תרבות שיח מועילה
- נוכח בשיעורים ומגיע בזמן
- מגלה נכונות לסייע לקבוצות אחרות
- מוסיף לקהילה רעיונות חדשניים ומקוריים
- מנהיג את הקהילה במימוש מטרותיה
- משתתף באופן פעיל וחיובי בדיונים במליאה

2. הביצוע המסכם הצוותי: החלק היחסי באתר האינטרנט

- א. הביצוע תואם את המדיום (אתר באינטרנט)
 - קיים איזון בין מלל לגרפיקה
 - מעניין ומושך תשומת לב
 - יצירתי ומקורי
 - כתוב בצורה בהירה, נכונה (מבחינת דקדוק) ותמציתית
 - קיימים קישורים למקומות רלוונטיים
 - האתר אינטראקטיבי – מעורר את תגובותיו של המבקר בו
- ב. משקף הבנה וחשיבה היסטורית
- משקף פרשנות מעמיקה של מקורות ראשוניים

- קיום דיונים מובנים (debate)
- תרגילים וניסויים מחוץ לכיתה
- השוואת תרבויות שיח שונות
- תצפיתן תרבות שיח (תפקיד מתחלף)
- תליית פלקט "דברי חכמים בנחת נשמעים"
- מתן רשות ה"השתקה"
- פעמוני אזהרה לתצפיתן (ספירת מספר האזעקות ותחרות פנימית)
- התייחסות לנושא במסגרת הביצוע המסכם
- הפגנת מודלים חיוביים של תרבות שיח (ע"י המנחים)
- מד דציבל

החלטנו ליישם בפועל חמישה רעיונות: שיעור על נורמות של תרבות שיח, ניהול דיונים על ידי הלומדים, הדגשת הנושא בניהול הדיונים בכיתה, מינוי תצפיתן שיסכם את השיעורים וימסור דיווח ביקורתי (לאו דווקא בנוגע לתרבות השיח) והוספת הנושא במסגרת הקריטריונים להערכה.

10. מרכיבי משוב

בשלב זה, אתם כבר כמעט מוכנים: הצבתם מטרות ובחרתם דרכים להשגתן. כעת, הגדירו את הדרכים שבהן תבדקו האם השגתם את מטרותיכם. כמובן, להערכה בקהילות חשיבה יש תפקיד נוסף, מרכזי אף יותר: היא נועדה לחולל את הלמידה, בכך שהיא מיידעת את הלומדים כיצד הם עשויים לשפר את ביצועיהם ומאתגרת את חשיבתם. הגדירו את מרכיבי המשוב על-סמך מבנה החשיבה המיושם, המטרות הקהילתיות וציר החקר. היעזרו בשאלות הבאות בהגדרת מרכיבי המשוב:

- א. מהם התחומים שבהם תרצו לתת משוב?
- ב. מהם התוצרים או הביצועים שעליהם יקבלו הלומדים משוב?
- ג. מהם הקריטריונים שלפיהם ייבחנו ביצועים?
- ד. באיזה עיתוי כדאי לתת את המשוב? (חשוב לפרוס את המשובים לאורך כל קהילת החשיבה).
- ה. מי ייתן את המשוב (מנחים, אנשי מקצוע חיצוניים, לומדים, משוב עצמי)?
- ו. באיזו מידה יהיו הלומדים מעורבים בתהליך קביעת מסגרות המשוב וההערכה?

בשורה "צמתי אישור ומשוב", מקמו את אירועי קבלת המשוב. לרוב, המשוב מתבצע בסמוך לאירועים המרכזיים בציר החקר (הצבת שאלות מחקר, איסוף ביבליוגרפיה, כתיבת טיוטה וכד').

בשורות "תכנים לחניכה" ו"פיתוח מיומנויות", פרסו את התכנים לחניכה ואת המיומנויות שבכוונתכם לפתח. שקלו אילו תכנים נדרשים בטרם מוצגת השאלה הפורייה, אילו תכנים ומיומנויות נדרשים לכל שלב במחקר וכן לביצועים. האם יש תכנים ומיומנויות שכדאי ללמד יחד?

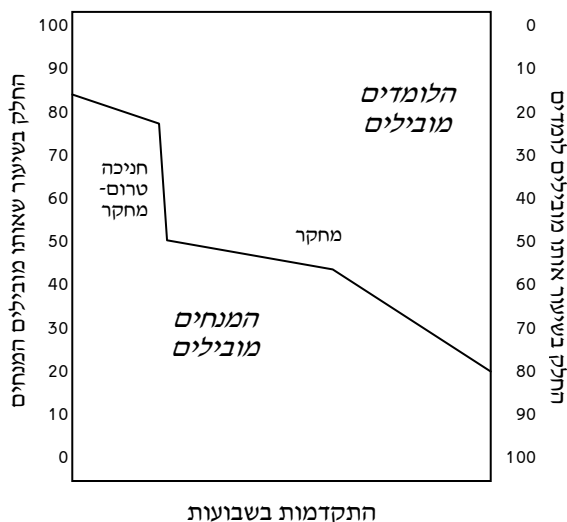
בשורה "נושאים קהילתיים ושונות", הוסיפו את כל אותם הנושאים שבכוונתכם להביא בפני הקהילה: החלטות חשובות, נהלים, הביצוע המסכם הקהילתי, דילמות וכיו"ב. הוסיפו גם פעולות הקשורות לבניית קהילה (אם יש כאלה).

הביטו שוב בטבלה ובחנו מדי שבוע: האם העומס סביר? האם המרכיבים השונים – ציר החקר, המשוב, ההיבטים, המיומנויות והנושאים האחרים – "מסתדרים" יחד?

האם תכנתם גם "חורים" – מרווחי זמן שבהם ניתן יהיה להוסיף דברים שיעלו בהמשך?

האם יש איזשהו מבנה כללי שמאפיין את רוב הישעורים? האם כדאי להפוך אותו לשגרה עקבית? מהי חלוקת האחריות בין המנחים לבין הלומדים? באילו הזדמנויות נדרשים הלומדים להוביל את הלמידה? ככלל, מומלץ ליצור העברה הדרגתית של האחריות להובלת תהליך הלמידה אל הלומדים (רעיון זה מוצג בצורה גרפית בתרשים "מי מוביל את קהילת החשיבה"?).

מי מוביל את קהילת החשיבה?

הדגמה

בחרנו לצרף את הטבלה לסילבוס, שאותו מסרנו ללומדים ביום הראשון ללימודים בקהילת החשיבה. הסילבוס מובא בעמודים 95-97.

משקף הבנה של התקופה ומאפייניה (כולל נושאים שהועלו בשיעורים בכיתה) ניתן להסקת מסקנות עצמאיים (לא רק סיכום רעיונות של אחרים)

מציג מידע מהימן ומבוסס, כולל הצגת מקורות המידע שימוש עשיר במקורות מידע חשובים ורלוונטיים

3. הביצוע הצוותי: הפעלת עמיתים

- א. אופן ההפעלה מידת האקטיביות של הכיתה (מעבר להקשבה פסיבית) שליטה על מהלך השיעור יצירתיות ומקוריות
- ב. תוכן ההצגה הרלוונטיות לשאלה הפורייה: הפעילות מסייעת לנו במתן תשובה לשאלה ו/או בהבנת עוד היבט של השאלה הנושאים והשאלות מעניינים ומושכים את הקהילה
- ג. שיתוף הפעולה בין חברי הצוות חלוקת העבודה, תיאום עמדות, מעורבות של כל חברי הצוות

4. הביצוע הצוותי: תהליך העבודה

- עמידה בלוחות הזמנים שיתוף הפעולה בין חברי הצוות רצינות והשקעה

11. תכנון ציר קהילת החשיבה

בשמונת השלבים הקודמים, ניתחנו את המרכיבים השונים של קהילת החשיבה; כעת, שלבו את כל המרכיבים הללו בלוח זמנים מפורט של קהילת החשיבה. שילוב זה נעשה על-גבי הטבלה "דף לתכנון קהילת חשיבה - לוח זמנים", שבה ציר החקר, המשוב, הנושאים לחניכה, המיומנויות והנושאים הקהילתיים פרוסים זה ליד זה. שילוב כל המרכיבים אינו ערבוב טכני, אלא אמנות של איחוד ומיזוג. בקהילת חשיבה "מאוחדת", המרכיבים השונים יבואו לידי ביטוי בפעילות אחת באופן טבעי בכל מפגש. סדרה של שאלות תסייע לכם ביצירת תכנית אחידה ומגובשת, אחרי שתמלאו את המשבצות שבטבלה "דף תכנון קהילת חשיבה - לוח זמנים". כמה הערות על מילוי הטבלה: בשורה "תאריך", כדאי לכלול גם שבועות שבהם לא יתקיימו מפגשים – לצד המפגשים המתוכננים – כדי שההפסקות יילקחו בחשבון (בתכנון שיעורי בית וכיו"ב).

בשורה "ציר החקר", חשבו כמה זמן נדרש לכל שלב בציר החקר: מתי תציגו את השאלה הפורייה? כמה זמן אורך כל שלב עקרוני בתהליך המחקר? מתי תתחיל ותסתיים העבודה על הביצועים הצוותיים? מתי תתחיל ותסתיים העבודה על הביצוע המסכם הקהילתי? לעתים, קל יותר לספור מהסוף.

ורצינות בתהליכי קבלת ההחלטות והלמידה של הקהילה.

5. תיעוד תהליכי הלמידה: כל לומד יידרש לתעד שיעור אחד (לפחות) ולמסור עליו דו"ח ביקורתי בכתב ובעל פה.

תכנית הקורס

הלמידה בקורס עתידה להתרחש בחמישה תחומים: תובנות שתגבשו על דיסציפלינת ה"היסטוריה" ועל ימי הביניים, דילמות שתבחנו, מיומנויות שתרששו, היבטים היסטוריים שתבינו ונטיות חשיבה ועבודה שתפתחו. שלבי הקורס הם כדלהלן:

1. חניכה לתחום הדעת ולמיומנויות דיסציפלינריות.
2. הצבת שאלות מחקר.
3. מחקר עצמאי בצוותי מחקר.
4. סיכום מסקנות המחקר והצגתן (בהפעלת עמיתים, שבה הצוותים מלמדים את הקהילה).
5. ביצוע מסכם צוותי וקהילתי, שבו מיישמים את הידע הנרכש.

השיעורים יתבצעו בין השעות 11:40-20:08. הפסקות ייקבעו בהתאם לצרכים. לעתים, יינתן זמן לעבודת צוות במהלך השיעורים, אולם לא כדאי "לבנות על זה". ניתן יהיה לקבוע ישיבות עם המנחים לאחר גמר השיעורים. אחת לחודש, נעשה הפסקה של שבוע בתכנית הלימודים, על מנת לאפשר זמן לעבודת צוות, איסוף חומרים בספריות ועבודה עצמאית.

בלוח המצורף מופיע פירוט של המפגשים. בשורה "ציר החקר" מופיע סדר השלבים של תהליך המחקר: באיזה שבוע אתם אמורים להתחיל איזה שלב. ניתן כמובן להתקדם מהר יותר. בשורה "צמתי אישור ומשוב" מופיעים התאריכים שבהם תקבלו משוב מאתנו, או לחלופין, תתנו לנו משוב. בשורות "היבטים לחניכה" ו"פיתוח מיומנויות", מופיעים הנושאים שעליהם נעבוד בכיתה. בשורה האחרונה, "נושאים קהילתיים ושונות", מופיעים סוגיות ונושאים המעסיקים את כלל הקהילה. לוח זה הוא בסיס לשינויים; נשנה אותו במהלך הקורס בהתאם לצרכים, לנושאים שמתעוררים ולבקשותיכם.

השלבים העיקריים בתהליך המחקר:

1. מציאת אירוע או היבט אחר מסקרן בימי הביניים ("לא מסתדר").
2. למידת פרטי האירוע: מה קרה? מה ידוע ולא ידוע? אילו הסברים קיימים לאירוע?

12. הלכה למעשה

למעשה, סיימתם את התכנון; כעת, הכינו את הדברים האחרונים הנדרשים ליציאה לדרך:

- א. "סילבוס" ו/או דף הנחיות ללומדים, שבהם מוצגות הציפיות ולוח הזמנים הכללי.
- ב. חומרי למידה דרושים.
- ג. כללים, נהלים וטקסים.
- ד. השיעורים הראשונים.

הדגמה

היסטוריה של ימי הביניים

סילבוס לקהילת חשיבה בכיתה י', בית ספר אחד העם

רקע

ימי הביניים מסקרנים אותנו (המנחים). בתקופה זו, שהיא אולי התקופה הרחוקה ביותר מאתנו – מבחינת אמונות, אורחות חיים, מערכות יחסים, תרבות וספרות וכיו"ב – שניתן למצוא בהיסטוריה המערבית, אנו מוצאים תופעות מוזרות רבות ביותר (ובכל זאת, מדהים כמה קווי דמיון מתגלים בינם לבינינו). ב-12 המפגשים הקרובים ננסה להבין את האנשים שיצרו את התקופה ושנוצרו על ידה. ננסה לבחון מה הניע אותם, מדוע פעלו כפי שפעלו ומה היה "השכל הישר" שהנחה אותם. נתמקד בשני היבטים עיקריים: המבנה החברתי ומקומה של הדת. נשאל את השאלה: **למה בימי הביניים קיבלו אנשים את המבנה החברתי ואת מרות הכנסייה?**

הלמידה תתבצע במסגרת פדגוגיה הקרויה קהילת חשיבה, המוכרת במידה רבה על ידי רובכם. העקרונות המרכזיים של הפדגוגיה כוללים: מחקר מקורי שלכם, הלומדים; שאלות מחקר עצמאיות; הדגשת מיומנויות מחקר וחשיבה; הוראה הדדית ויישום הידע הנרכש מחוץ לכיתה. הצלחת התהליך תלויה במידה רבה בכם: בהשתתפות, ברצינות, בהשקעה, בסקרנות ובמנהיגות שלכם.

בסילבוס זה תמצאו מידע חשוב על לוח הזמנים, הציפיות והקריטריונים להצלחה, מקורות מידע, דרכי התקשרות וכו'.

ציפיות

במהלך הקורס תידרשו לעמוד במספר מטלות, שעליהן תוערכו. הציון בקורס יהווה 20% מציון הבגרות הכללי בהיסטוריה.

1. ביצוע מסכם צוותי: עבודת מחקר על שאלה שהצבתם. צורת ההגשה תיקבע בהתאם לתרחיש שייבחר על ידי הקהילה (פירוט בהמשך).
2. ביצוע מסכם קהילתי: תרומתכם לפרויקט המסכם של הקהילה.
3. הפעלת עמיתים: איכות הוראתכם את הידע שרכשתם בכיתה בשליש האחרון של הקורס.
4. תרומה לקהילה: המידה שבה עזרתם לצוותים האחרים, תרמתם לאיכות הדיונים והפגנתם מנהיגות

- Manchester, W., *A World Lit Only by Fire : The Medieval Mind and the Renaissance - Portrait of an Age*. Little Brown & Co, 1993.
- Postan, M.M., *The Cambridge Economic History of Europe : The Agrarian Life of the Middle Ages*. Cambridge University Press, 1966.
- Tuchman, B., *A Distant Mirror : The Calamitous 14th Century*. Random House, 1978.
- (תורגם גם לעברית)

3. העלאת השערות ראשוניות: מה יכולים היו להיות המניעים?
4. בחירת החלופות (הסבירות ביותר) לבדיקה.
5. חיפוש מקורות לביסוס או הפרכה של ההשערות הראשוניות.
6. פרשנות המקורות ועימותם.
7. הסקת מסקנות.
8. הצגת המסקנות ותהליך המחקר.

ביצוע מסכם קהילתי:

בתום המחקר, צוותי המחקר יציגו את מסקנותיהם לקהילה הרחבה, בשלב הקרוי שלב הביצוע המסכם. אתם תבחרו אחת מבין שלוש חלופות:

1. תכנון אתר לאינטרנט.
2. קיום משפט פומבי סביב ההאשמה: "הכנסייה בימי הביניים עיכבה את הקידום האנושי".
3. תכנון, בנייה והפעלה של מוזיאון פעיל.

לכל חלופה אופי שונה של ביצוע מסכם צוותי. להלן פירוט חלקי של המשמעויות:

ביצוע קהילתי	בניית אתר ברשת האינטרנט	קיום משפט פומבי	הפעלת מוזיאון פעיל
ביצועים צוותים	תכנון מקטע מתוך האתר: מפת מסכים, 10-12 מסכים, כולל מלל וגרפיקה, ביבליוגרפיה ותיעוד התהליך.	תיק ראיות לביסוס העמדה במשפט (מקורות ראשוניים, משניים ופרשנות), כתב הגנה (כולל התייחסות לעמדת הצד השני), השתתפות במשפט.	עבודה כתובה, תערוכה במוזיאון, הפעלת התערוכה.

ביבליוגרפיה

- שולמית שחר, *מורשת ימי הביניים*, סדרת האוניברסיטה המשודרת, הוצאת משרד הביטחון, 1985.
- שלמה נאמן, *כיצד צמחה תרבות המערב*, סדרת האוניברסיטה המשודרת, הוצאת משרד הביטחון, 1981.
- הנדל, *מקורות ללימוד היסטוריה*, הוצאת צ'צ'יק.
- עליזה ג'ינאו, *מתפללים, לוחמים, עמלים*, הוצאת הדר.
- חיים ביגארט, *אטלס כרטא לתולדות עם ישראל בימי הביניים*, הוצאת כרטא, 1981.
- ז'ק לה גוף, *ימי הביניים בשיאם*, הוצאת דביר, 1993.
- יוהאן הויזינגה, *סתיו ימי הביניים*, מוסד ביאליק, 1977.
- שלמה נאמן, *לידתה של ציוויליזציה*, הוצאת ספריית הפועלים, 1975.
- Hollister, C. Warren, *Medieval Europe: A Short History*. McGraw-Hill, New York, 1998.

ברשת האינטרנט קיים מאגר עשיר מאוד של מקורות ראשוניים (מתורגמים לאנגלית). להלן האתרים הטובים ביותר:

- <http://www.georgetown.edu/labyrinth/>
<http://orb.rhodes.edu/>
<http://firth.natcorp.ox.ac.uk/cgi-bin/humbul/section.pl?SECTION=medieval>
<http://www.shss.montclair.edu/english/furr/medieval.html>
<http://www.fordham.edu/halsall/sbook.html>
<http://www.studyweb.com/>

דרכי התקשרות

ככלל, אנו מעונינים שתנהלו את התקשרות אתנו באמצעות הדואר האלקטרוני. יש לשלוח כל מכתב לשתי הכתובות יחד: naomij@netvision.net.il -
adam1@netvision.net.il. ניתן גם לשלוח פקס לבית הספר להוראת החשיבה (---), להתקשר לבית הספר (---) או אלינו לבתים (לא בשבתות ולא אחרי 23:00 בלילה) – נעמי: ---, אדם: ---.

המנחים

נעמי יוספסברג היא מנחה במכון ברנקו וייס לטיפול החשיבה. בין תפקידיה – ריכוז תכנית "עמית חשיבה", קורס להכשרת מרצים במכללות בחינוך לחשיבה. הדוקטורט שלה בפילוסופיה פוליטית, המתמקד בליברליזם ומדינת הרוחה, מצוי בסיום הליך השיפוט. בשנים האחרונות הייתה מנהלת אגף בחברת הביטוח הממשלתית. אדם לפסטיין הוא מנחה במכון ברנקו וייס לטיפול החשיבה. בין תפקידיה – ריכוז תחום החשיבה הביקורתית והנחיית מורים במסגרת רשת קהילות החשיבה. לפני הגעתו למכון שירת במשך שבע שנים כקצין חינוך ומפקד יחידה בצה"ל. השכלתו האקדמית היא בעיקר בתחום הסוציולוגיה ויחסים בינלאומיים.

עצות להצלחה בקורס

1. קחו אחריות, על עצמכם כפרטים ועל הקבוצה.
2. השקיעו מעבר למינימום הדרוש.
3. הימנעו מליקויי חשיבה (לדוגמא: חשיבה בשחור-לבן, הכללת יתר, סינון מנטלי, פזיזות).
4. הביעו ביקורת בצורה אחראית ומכבדת.
5. שמרו על נורמות חיוביות של תרבות שיח

תאריך	28.10	4.11	11.11	18.11	25.11	2.12	9.12	16.12	23.12	30.12	6.1.99	13.1	20.1	27.1	3.2
מפגש #	1	2	3		4	5	6	חנוכה	7	8	9		10	11	12
ציר החקר	הצגת השאלה הפורייה	שאלות מחקר	השערות ראשוניות ובחירת חלופות לבדיקה		איסוף מקורות		פרשנות מקורות			הסקת מסקנות והגשת טיוטה ראשונה			טיוטה שניה		טיוטה "אחרונה"
צמתי אישור ומשוב		שאלות מחקר			לומדים <-- מנחים		ביבליוגרפיה			משוב (מנחים)	לומדים <-- מנחים		משוב (עמיתים)		משוב סיכום
נושאים לחניכה	מבוא לימי הביניים	חברה פאודלית	הכנסייה ומקום הדת		ערים ובורגנים	יחסי כנסייה - מלוכה	מסעות הצלב והתפיסה האבירית		קהילות היהודים באירופה הנוצרית	הנשים בימי הביניים, הפעלת עמיתים - צוות 1	השלמת פערים בחניכה, הפעלת עמיתים - צוות 2		הפעלת עמיתים - צוותים 3-4	הפעלת עמיתים - צוותים 5-6	המאה ה-14 ומורשת ימי הביניים, הפעלת עמיתים - צוותים 7-8
פיתוח מיומנויות		ניתוח מחקר לדוגמא, חש"מ	פרשנות של אמנות, הכרת האינטרנט			זיהוי והשוואת פרשנויות של טקסט	ניתוח אירוע מזווית ראייה שונות		דילמות של ההיסטוריון	ניתוח ספרות כמקור היסטורי					
נושאים "קהילתיים" ושונות	תאום ציפיות, בנק שאלות	בחירת תרחיש (ביצוע מסכם)	עיונים בתרבות שיח		ניסוח קריטריונים להערכה	עיונים בעבודת צוות טובה			אסתטיקה ומתודולוגיה של רשת האינטרנט				תכנון הביצוע המסכם הקהילתי		

סיכום

אני מצפה שבקהילות חשיבה מתקדמות, הלומדים (המנוסים) יציבו מטרות, יתחמו את המגרש, יבחרו את השאלה הפורייה, יקבעו את לוחות הזמנים וכד'. כבר התקיימו קהילות חשיבה שבהן הלומדים בחרו את השאלה הפורייה, מהלך שמגביר את מעורבות הלומדים בקהילת החשיבה, אולם מקשה על המנחים להיערך ולתכנן בעוד מועד.

האם על תכנון קהילת חשיבה למנחים וללומדים מנוסים להיות שונה מתכנון קהילה לכאלה שהם חדשים לשיטה? אני משער שכלל שהמסגרת מוכרת וטבעית יותר למעורבים בה, כך פוחת הצורך בקהילה מובנית ומפורטת. לומדים מנוסים כבר יפנימו את שגרת קהילות החשיבה, ולא יהיה צורך בהסברים מפורטים על כל שלב ושלב. כמו כן, עם לומדים מנוסים, רבות יותר האפשרויות לשתף את הלומדים בהחלטות לגבי צמתים מרכזיים בתהליך הלמידה.

האם קיימת הבניה מופרזת במערך התכנון? האם מערך התכנון מבטל את החלקים החיוביים של חלום הספונטניות? איני סבור כך, אולם יש להזהיר את המשתמשים במערך: "כל תכנית היא בסיס לשינויים", כמאמר האלמוני של המפקדים בצבא; אין להיצמד אליה כמו רובוטים. קהילת חשיבה טובה תסטה מהתכנון. ישנם שני הסברים אפשריים למצב שבו המנחים אינם סוטים מתכניתם: או שהמתכננים יודעי-כל או שהמבצעים אינם רגישים דיים לצורכי הלומדים ולהתפתחויות בלתי צפויות במהלך הביצוע. יש להתייחס לתכנון כאל מפת דרכים שמכוונת אותנו גם כשאנו הולכים בדרך המלך, אבל בעיקר כשאנו סוטים ממנה וכאשר קיימת סכנה ממשית שנלך לאיבוד.

אחרית דבר (של ההדגמה)

כעת, לאחר שהסתיים הביצוע של התכנית לקהילת החשיבה בבית הספר אחד העם, ניתן להעיר כמה הערות על איכות התכנון. ככלל, התכנון הוכיח את עצמו כאפקטיבי להבניית המסגרת ולהכוונת הלמידה. עם זאת, להלן כמה לקחים לגבי מה שהיינו עושים אחרת:

1. **עומס המטרות והנושאים.** הניסיון שלנו לפעול להשגת מטרות רבות כל כך ב-12 מפגשים היה בבחינת "תפסת מרובה לא תפסת". היה צורך לוותר על לפחות ארבעה היבטים בחניכה, ולהשקיע זמן רב יותר בכל אחד מהנושאים (במיוחד במיומנויות).
2. **החניכה.** בשנה שעברה, הלומדים התרגלו לכך שהחניכה מסתיימת בתחילת המחקר. הם התקשו לקבל את החניכה מהרגע שבו החלו לעבוד על המחקרים, והאפקטיביות של פרקי החניכה הייתה חלקית. צריך היה לחבר את נושאי החניכה לעבודות המחקר בצורה הדוקה יותר, ואף להוסיף לעבודות המחקר מרכיב של הסבר כללי על ימי הביניים ועל השאלה הפורייה.

זהו, סיימתם. ואם פעלתם בהתאם ל-12 השלבים, יש לכם קהילת חשיבה מתוכננת לפרטי פרטים. חשבתם על הכול ותכנתם כל רגע. אבל, יערער הקורא הביקורתי, מה עם אותם "הרגעים היפים באמת" שאינם ניתנים לתכנון? האם גם להם נשאר מקום? אכן, פתחתי מאמר זה בציטוט מתוך ספר הזיכרונות של לואיס ממפורד (Mumford) על חיי משפחתו בכפר. ממפורד מתאר את אותם "רגעים יפים", כשכל בני המשפחה מצטופפים במטבח החם. אשתו מחלקת מטעמים חמים מהתנור. בנו מנקה את רובה הצייד שלו ומגלגל סיפורים. ממפורד עצמו עובר על ניירות ומשתתף בשיחה. המטבח חם וצפוף; בני המשפחה נתקלים זה בזה וכך מתערבים זה בענייניו של זה ואף "משתפים פעולה". מתוך הרגעים הקטנים, היפים והלא-מתוכננים הללו, נוצרת, לדברי ממפורד, משפחה. לשווא ננסה לתכנן אותם; הם אינם ניתנים לתכנון.

אולם, התמונה מורכבת קצת יותר. ממפורד טוען שאי אפשר לתכנן את הרגעים עד לפרטי פרטים, אולם ניתן בהחלט לעצב את המסגרת. הוא אפילו נותן הנחיות: במטבח גדול מדי, בני המשפחה לא ייתקלו זה בזה. למטבח קטן מדי, הם לא ייכנסו כלל. לא ניתן לתכנן את הרגעים היפים, אבל בהחלט ניתן לתכנן את התנאים הדרושים להיווצרותם. כך גם בתכנון של קהילת חשיבה. לא ניתן וגם לא רצוי לתכנן את שאלותיהם ואת הערותיהם של הלומדים ואת תגובות המנחים להן. אולם, ניתן ורצוי לעצב את המסגרת החמה והצפופה, שבה רבים הסיכויים לכך שעניין אחד יתערבב בשני ושתיווצר קהילת חשיבה.

שאלות פתוחות

לסיכום המאמר, ברצוני להעלות כמה תהיות – והשערות ראשוניות – בנוגע לתכנון קהילות חשיבה.

האם מערך התכנון יזידותי מספיק למי שנדרש להפעיל אותו? חוששני שהתשובה היא "לא". יש לעשותו פשוט יותר, פשוט גם במחיר הפשטנות. הכלי מפורט מאוד ומסורבל, אולם כל מרכיבי הפירוט והסרבול משרתים מטרה כלשהי. ניתן ללמוד בנקודה זאת מניסיונם של אחרים. פרופסור דיוויד פרקינס, מבוני המסגרת החינוכית "חינוך להבנה", מספר שהוא וצוותו ויתרו על "כלי נכון מבחינה פילוסופית" על מנת לבנות "כלי יזידותי למורים"¹⁵.

מי צריך לתכנן קהילות החשיבה? האם מנחים חדשים יחסית מסוגלים לבנות קהילת חשיבה באמצעות הכלי לבדו? אני משער שרובם המכריע זקוק לסיוע נרחב מצד מנחים חיצוניים. מה יכולה להיות מידת המעורבות של הלומדים בתכנון מסגרת הלמידה? עוד לא התנסינו בשיתוף לומדים בתהליך התכנון, אולם בטוחני שהדבר נכון מבחינה חינוכית.

היום – להבחין שיש פרדיגמות שונות ושחשיבתנו נתונה אף היא בפרדיגמה.
יש קשרי גומלין בין הארגון החברתי לבין המבנה הכלכלי והטכנולוגי (לדוגמא, הקשר בין כלי מלחמה, מעמד האבירים, האחווה הפיאודלית, השלטון המבוזר והחברה המעמדית).
ערכי יסוד, כמו הדדיות וזכויות, נולדו בימי הביניים ("ימי החושך").

מחלוקת:

- מה גורם למה (חברה, כלכלה, אמונה, תרבות, צורת שלטון)?
- ההיסטוריה של מי? (אירופה, איסלם, קבוצות שוליים, יהודים וכיו"ב).
- האם קיימת נקודת מבט חשובה יותר או טובה יותר מאחרות?
- מתי מתחיל שינוי? (מתי מתחיל ומסתיים תהליך או תקופה?) מהן הסיבות העיקריות לשינוי?
- מה הופך אירוע לאירוע היסטורי?
- מהי קידמה? (דוגמא: הרנסאנס – קדמה או לאו?)
- מה צריך לעשות ההיסטוריון? (להסביר, לנתח, לתאר, לפרש, לספר ולחזות)
- מהי היסטוריוגרפיה? מהו היחס/קשר שלה עם ה"מציאות"?
- מהם הגבולות הראויים של ההיסטוריה? מתי מפסיקה ההיסטוריה להיות היסטוריה (ומתחילה להיות הגות, למשל)?
- האם ההיסטוריון מוצא סיבתיות בעולם או מטיל אותה עליו?
- מה היה חשוב יותר: ערך הכבוד או שיקולים פרגמטיים?
- האם ימי הביניים היו תקופת חושך או אור?
- מה הניע אנשים בימי הביניים? (אמונה, כבוד, פרגמטיזם, כוח וכסף)

תכנים:

- פיאודליזם: היררכיה חברתית, הדדיות, זכויות, חובות, סמכויות, כוחות.
- פיאודליזם: סניור, וסל, צמית, אחווה פאודאלית.
- תפיסה, מנטליות.
- יחסי כנסייה-מלוכה.
- מסעות הצלב.
- קבוצות השוליים.
- הכנסייה הנוצרית: מבנה, אמונה ותיאולוגיה, פולחן, נזירות.
- חיי תרבות.
- אמנות ואדריכלות.
- היהודים.
- המפגש עם האיסלם.
- המגיפה השחורה.

3. **זמן להנחיית צוותי המחקר.** חסר זמן להנחיית צוותי המחקר בצורה יסודית ומעמיקה. צריך להבנות זמן זה לתוך לוח הזמנים, ולקבוע מועדים מחוץ למפגשים לשיחות עם צוותי המחקר.
4. **מטרות קהילתיות.** לא היה זה מציאותי לנסות להשפיע על תרבות הכיתה ב-12 מפגשים בלבד. התחלנו תהליך מעניין וחשוב של העצמת הלומדים, אולם 12 מפגשים לא הספיקו כדי שתהליך זה יישא פרות, ולא הייתה רציפות בין תהליך זה לבין התנסויותיהם האחרות של הלומדים.
5. **הצגה מוקדמת יותר של הקריטריונים להערכה.** בשל פיגור קל בלוח זמנים, הצגנו את הקריטריונים להערכה רק בין המפגש השישי לשביעי. קריטריונים אלה אמורים היו לכוון את למידת הלומדים, ואמצע התהליך היה מאוחר מדי להצגתם. כמו כן, צריך היה לתת ללומדים ציון משוער על הטייטה שהגישו. החזרנו ללומדים את הטייטות עם הערות רבות, אולם ללא הערכה כמותית. הלומדים הופתעו מאוד כשקיבלו את הציון על הטייטה הסופית, מאחר שלא הכירו את הסטנדרטים שלנו (אי לכך, החלטנו לאפשר הגשה שניה של הטייטה "הסופית", לשיפור הציון).
6. **סיכום השאלה הפורייה.** לא ניתן די זמן לסיכום קהילתי של התייחסותנו לשאלה הפורייה, כלומר, לקשירת שאלות המחקר ולדיון מהותי בשאלה הפורייה. היה עלינו לקיים דיון כזה מדי 2-3 שבועות, ובמיוחד לקראת סוף קהילת החשיבה.

נספח א' - סיעור מוחות על מבנה החשיבה המיושם

להלן רשימת הנושאים שעלו בסיעור המוחות על מרכיבי מבנה החשיבה המיושם.

תובנות:

- חוויית החוויה של היסטוריון.
- אהדה להיסטוריה.
- לאירועים ולתהליכים היסטוריים יש נקודות מבט שונות. ככל שנרחיב את תפיסתנו כך שתכיל נקודות מבט רבות יותר, כך תפיסתנו תהיה עמוקה יותר.
- מאחורי כל נקודת מבט של היסטוריון קיימים אינטרסים שעניינם גם ההווה והעתיד (לא רק העבר).
- אפשר להתמודד עם שאלות של אמונה דתית גם בכלים רציונליים (קיימת חשיבה ביקורתית-דתית).
- החשיפה לתפיסות של ימי הביניים מאפשרת הסתכלות אחרת על התפיסות (פרדיגמות) שלנו

הערות

- 1 Lewis Mumford, "The Kitchen," from *Green Memories: The Story of Geddes Mumford*, 1947.
- 2 במאמר זה אני מקפיד על השימוש בשפה של קהילות החשיבה: "מנחה" במקום "מורה", "לומד" במקום "תלמיד", "מפגש" במקום "שיעור", "קהילה" במקום "כיתה".
- 3 John Dewey, *Experience and Education*. The MacMillan Company, New York, 1938, pp. 63-4, 115.
- 4 המונחים מוסברים במסגרת הוראות ההפעלה של מערך התכנון בהמשך. לדיון מעמיק יותר לגבי מבנה חשיבה מיושם, ראו את מאמרו של אמנון כרמון בחוברת זאת. במאמרי "על מה אנחנו מדברים כשאנחנו מדברים על קהילה?" מופיע פירוט של מטרות קהילתיות (גם הוא בחוברת זאת).
- הכינוי "מטרה" שניתן לציר החקר מחייב הבהרה: התמודדות עם שאלה פורייה או עם שיטת מחקר היא שונה ממטרות התנהגותיות כגון הבנת מושג או רכישת מיומנות. אולם, כפי שמסביר קיארן איגן (Egan), "תכלית החינוך אינה השגת יעד כלשהו, אלא היא איכות של התמודדות (engagement) עם העולם". Kieran Egan, "Metaphors in Collision: Objectives, Assembly Lines and Stories" reprinted in Kieran Egan, *Children's Minds, Talking Rabbits and Clockwork Oranges*. Teachers College Press, New York, 1999, pg. 157.
- 5 Grant Wiggins and Jay McTighe, *Understanding By Design*. Association for Supervision and Curriculum Development, 1998.
- 6 Matthew Lipman, *Thinking In Education*. Cambridge University Press, New York, 1991.
- 7 ברצוני לנצל את ההזדמנות להודות לנעמי על סיועה הרב בעיצוב הרעיונות במאמר זה ובהבהרתם. מודל התכנון היה הרבה פחות בהיר, גם למי שבנה אותו, לפני שעמד במבחן חשיבתה הביקורתית, הקפדנית ועם זאת הנדיבה של נעמי.
- 8 להעמקה או העשרה ראו את גרוסמן, רוג'רס ומור, **חדשנות בפעולה**, הוצאת מכון ברנקו וייס לטיפול החשיבה, ירושלים, 1995; או טרפינגר, **פתרון בעיות יצירתי**, הוצאת מכון ברנקו וייס לטיפול החשיבה, ירושלים, בדפוס.
- 9 ניתן להציב את השאלה הפורייה (שלב 4) לפני בחירת מבנה החשיבה המיושם.
- 10 ראו את מאמרו של אמנון כרמון בחוברת זאת.
- 11 ראו יורם הרפז, "הפדגוגיה של השאילה" בחוברת זאת.
- 12 פירוט של נורמות השיח הללו והכלי שבו הן מופיעות, עם פירוט של גישתי למטרות קהילתיות וטקטיקות לחיזוקן, ניתן למצוא במאמרי "על מה אנחנו מדברים כשאנחנו מדברים על קהילה" בחוברת זאת.
- 13 להסבר על החניכה בקהילת החשיבה ולדוגמאות לביצועה, ראו את מאמרה של גייל טלשיר, "חונך לקהילה על פי דרכה – ארבעה גוונים של חניכה" בחוברת זאת.
- 14 ציינו גם את החלק היחסי של כל קריטריון בציון, אולם בחרנו לחסוך "חשבונאות" זו מהקוראים. הוספנו הערה חשובה בסוף דף ההערכה שקיבלו הלומדים: "צוות/לומד שסבורים שביצועיהם ראויים להערכה מסיבה שלא מצוינת בקריטריונים יכולים להוסיף הערה על כך והעניין יישקל".
- 15 במסגרת הרצאה שנתן במכון בירושלים, בינואר 1999.